

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The church seen from the south east.*

LANGSKOV KIRKE

NØRVANG HERRED

Historisk indledning. Den middelalderlige $\dagger$ kirke, der var indviet til *Skt. Peter* (se ndf.), blev revet ned og en ny rejst på samme sted 1880 (indviet 31. oktober). Kirken nævnes første gang i Ribe Oldemoder (o. 1350), hvor den er sat til en afgift på 4 skilling sølv (jf. s. 1016).

Sognet har i det mindste siden reformationstiden været *anneks* til Uldum (jf. s. 2187).

Efter reformationen var kirken i kongens eje, indtil den 1687 sammen med kirkerne i bl.a. Uldum og Øster Nykirke blev afhændet til sekretær i Danske Kancelli Peter Rodsteen, der fik patronatsretten.¹ Inden 1696 var den sammen med Uldum Kirke overgået til generalmajor Hans Frederik Levetzau til Hvolgård, sognets gamle hovedgård. Levetzau overlod nævnte år herregården og de to kirker til sin svigersøn, oberst Ditlev Brockdorff (jf. alterstager),² og Uldum og Langskov fulgte herefter

de skiftende ejere af Hvolgård, fra 1722 medlemmer af slægten Kruse (jf. $\dagger$ gravkapel). Uldum Kirke overgik 1803 til sognemændene, og 1814 blev også sognemændene i Langskov, dvs. de tiendeydende bønder, ejere af deres egen kirke.³ Kirken er overgået til *selveje* 1936.⁴

Hvolgård (1434 'Hwolgard') var i senmiddelalderen er særligt bispelen, et centrum for Ribe-biskoppens lokaladministration og et sæde for hans stedfortræder (official) i Jelling Syssel.⁵ En af disse, Anders Skeel, ærkedegn i Ribe domkapitel, betænkte i sit testamente 1459 flere gejstlige stiftelser og kirker på egnen. Heriblandt var nabokirkerne i Øster Snede, Sindbjerg og Vindelev samt 'Sankt Peters Kirke i Langskov', som han eftergav den gæld, den havde til ham.⁶ Hvolgård blev ved reformationen et kongeligt len, før gården 1569 kom i privat, adeligt eje.

Ifølge et *stolestaderegister* fra 1787 var den øverste stol i syd og de to øverste i nord (i kvinderækken) forbeholdt ejerne af Hvolgård. I syd fulgte herefter gårdmændene med landsbyerne blandet imellem hinanden. I de bageste stader sad husmænd og skolemester og ansatte på herregården: skovfoged og gartner. Øvrige husmænd, karle og drenge måtte søge plads på pulpituret. Kvinderne var fordelt på samme måde i nord, hvor de blev opregnet med deres mænds navne.⁷

Ved indretningen af den nye kirke 1880 kom det til en strid mellem ejeren af Hvolgård, L. A. Steensen-Leth, og kirkeværgerne, der repræsenterede de tiendeejende gårdmænd. Godsejeren forlangte et herskabeligt stolestade, mens værgerne indvendte, at nu da alle stole var herskabelige, skulle der ikke være forskel. Striden, der foregik i en anspændt politisk tid, fulgtes af offentligheden og blev karikeret i satirebladet *Folkets Nisse*. En domstolsafgørelse 1883 tilkendte Steensen-Leth et lukket stolestade øverst i kirken.⁸

Forstyrrelse af kirkefreden. Tilhængere af lægprædikanteren Peder Frandsen (jf. mindetavle i Uldum s. 2209), senere kaldet for Ølholmerne, vakte en søndag i 1799 under en diskussion på kirkegården en sådan tumult, at fire ud af 16 anklagede blev idømt store bøder.⁹

Kirken, der er opført midt i sognet, lå i 1800-tallet frit på markerne mellem de to landsbyer Nyborg og Ølholm (fig. 7). Tæt forbi kirken løb alfarvejen fra Jelling til Skanderborg; senere førtes hovedvejen fra Vejle til Viborg igennem sognet lige nord for kirken, og fra 2013 gennemskæres landskabet tillige af motorvejen Vejle-Herning. Ølholm udviklede sig ved anlæggelse af jernbanen Horsens-Tørring (1891-1962) til en bymæssig bebyggelse.

Tidligere var der flere *†*landsbyer i sognet, og kirkestedet udgjorde en selvstændig landsby, indtil en del af gårdene i 1500-tallet blev inddraget under Hvolgård (jf. fig. 2). Præsten Anders Nielsen Bøgvad indberettede 1638, at Langskov By da for det meste var øde med undtagelse af to gårde og to huse, der lå 'norden straks fra kirken'. Øst for Hvolgård og syd for kirken havde der været to store gårde ved navn Slaris, og hertil kom endnu en lille landsby, Guldager, der også var øde.¹⁰

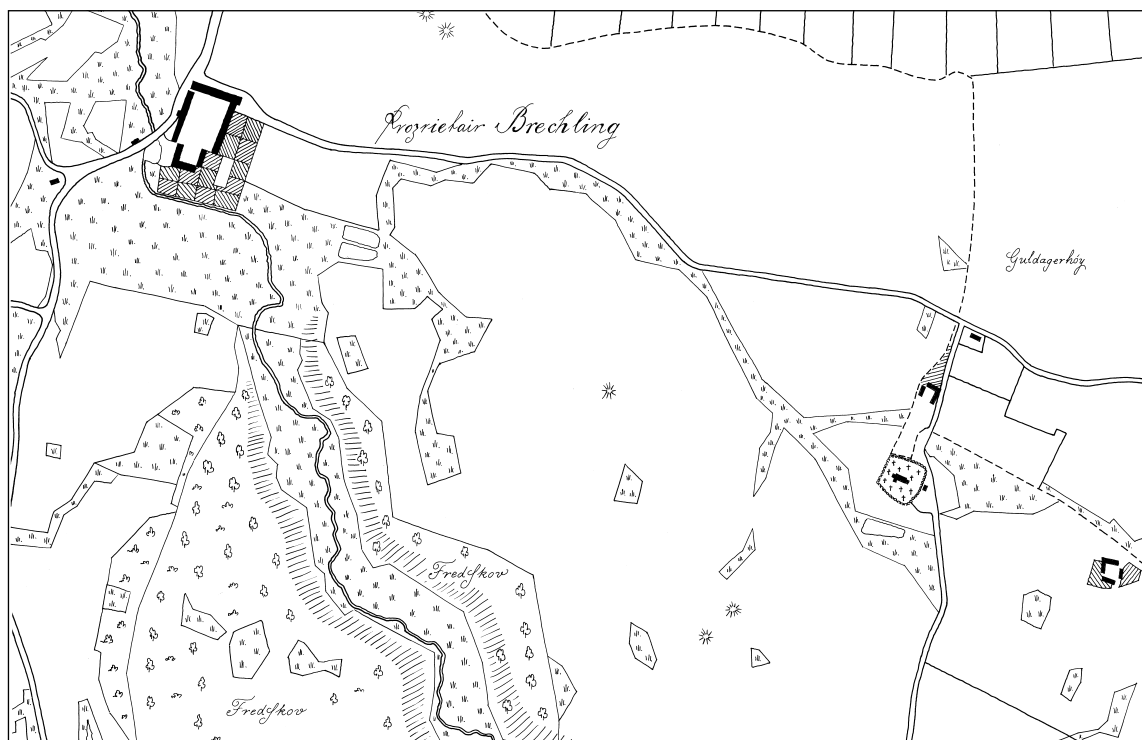

Fig. 2. Udsnit af sammentegnede matrikelkort over Hvolgård Hovedgård 1819 og Ølholm Bys jorder 1783 (grænsen angivet med stiplet linje). Målt af C. Slebsager 1819 og af Bie og F. H. Munch 1783. Tegnet af Merete Rude 2015. – Detail of composite cadastral map of Hvolgård Manor, 1819, and the lands of Ølholm village in 1783 (boundary shown with broken line).

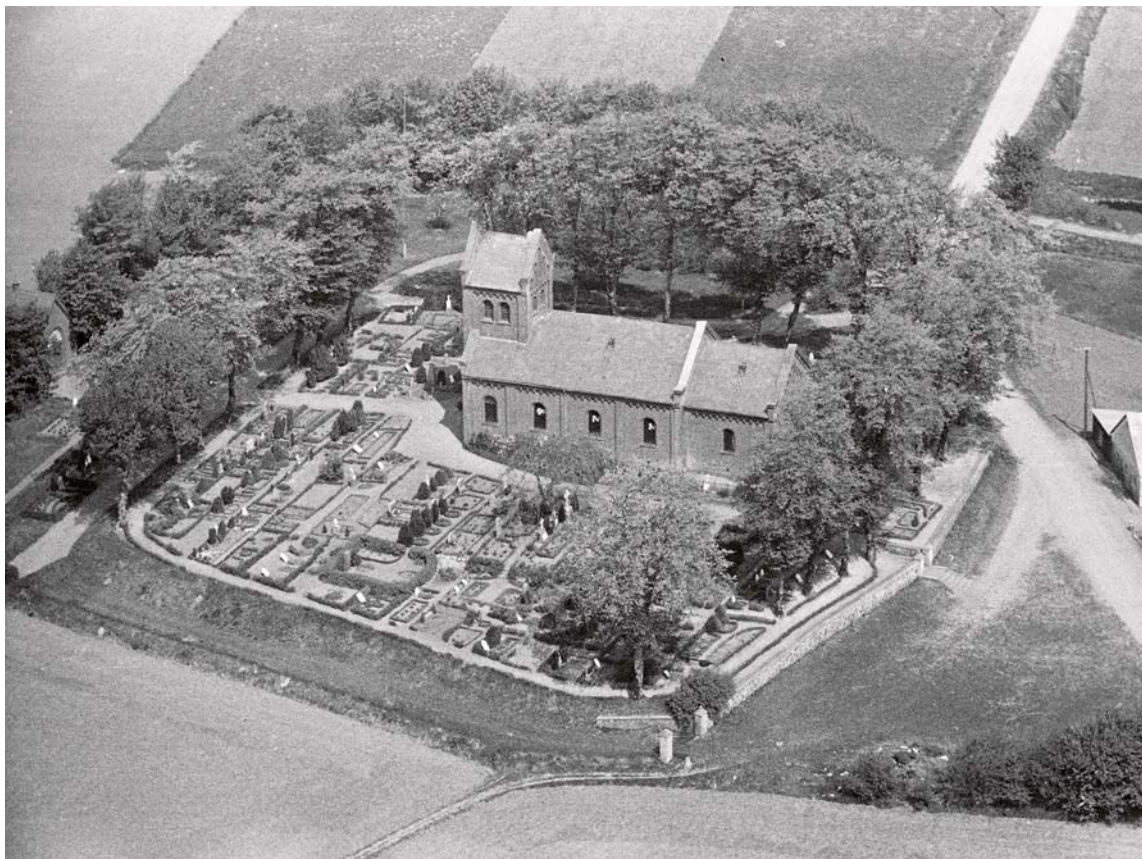

Fig. 3. Luftfoto af kirken og kirkegården set fra sydøst. Foto Sylvest Jensen 1947. KglBibl. – *Aerial photo of the church and churchyard seen from the south east.*

Kirken er rejst øverst på en markant banke med fald til alle sider (sml. Ølsted s. 1686). *Kirkegården* optog tidligere kun bankens øvre del, men er 1919⁴ udvidet mod vest og i 1950'erne mod nord. Den ældre del, der har afrundede hjørner, var omgivet af *†kampestensdiger* (fig. 2 og 7), der stod yderst på bakkekanten. En del af stenene er formodentlig brugt i en cementafdækket kløvstensmur, som provsten 1888 ønskede opført langs kirkegårdens østre skel.¹¹ Andre er fjernet og kløvet i forbindelse med udvidelsen 1919, da cementstøber Buch i Ølholm blev engageret til at opføre (forlænge?) muren mod nord. Terrænet mod syd fastholdes nu af et løvhegn, og mod nord markeres det gamle skel af klippede hække.

Indgange. Der er adgang til kirkegården for kørende trafik gennem en port i østsiden af det nye, nordre afsnit. Ud for kirkens østende fører

en trappe op til en låge i kløvstensmuren, der er lukket med en jerngitterfløj mellem kannelerede cementpiller, kronet af kugler (cementstøber Buch?). Den gamle *†kirkegårdsport* var i det nedbrudte vestdige med tilkørsel langs kirkegårdens sydside. Her bekostede Henrik Holck til Højgård og Hvolgård 1618 en ny 'egeport', og samtidig blev en nordre indgang ('stette') forbedret.¹²

Et *monument*, udført efter tegning af landskabsarkitekt Finn Andersen, er 1983 opstillet på kirkegårdens nordre afsnit. Til en rejst kampesten er fastgjort seks små kors af messing.

Kirkediget var 1700 forfaldent, og stenene skulle 'oplægges på adskillige steder'. Port og stetter manglede.¹³ Kirkegården omkring kirken var i 1820'erne ved at være for lille.¹⁴ Provsten pålagde bønderne, der selv ejede deres kirke, at udvide begravelsespladsen, men det var endnu ikke

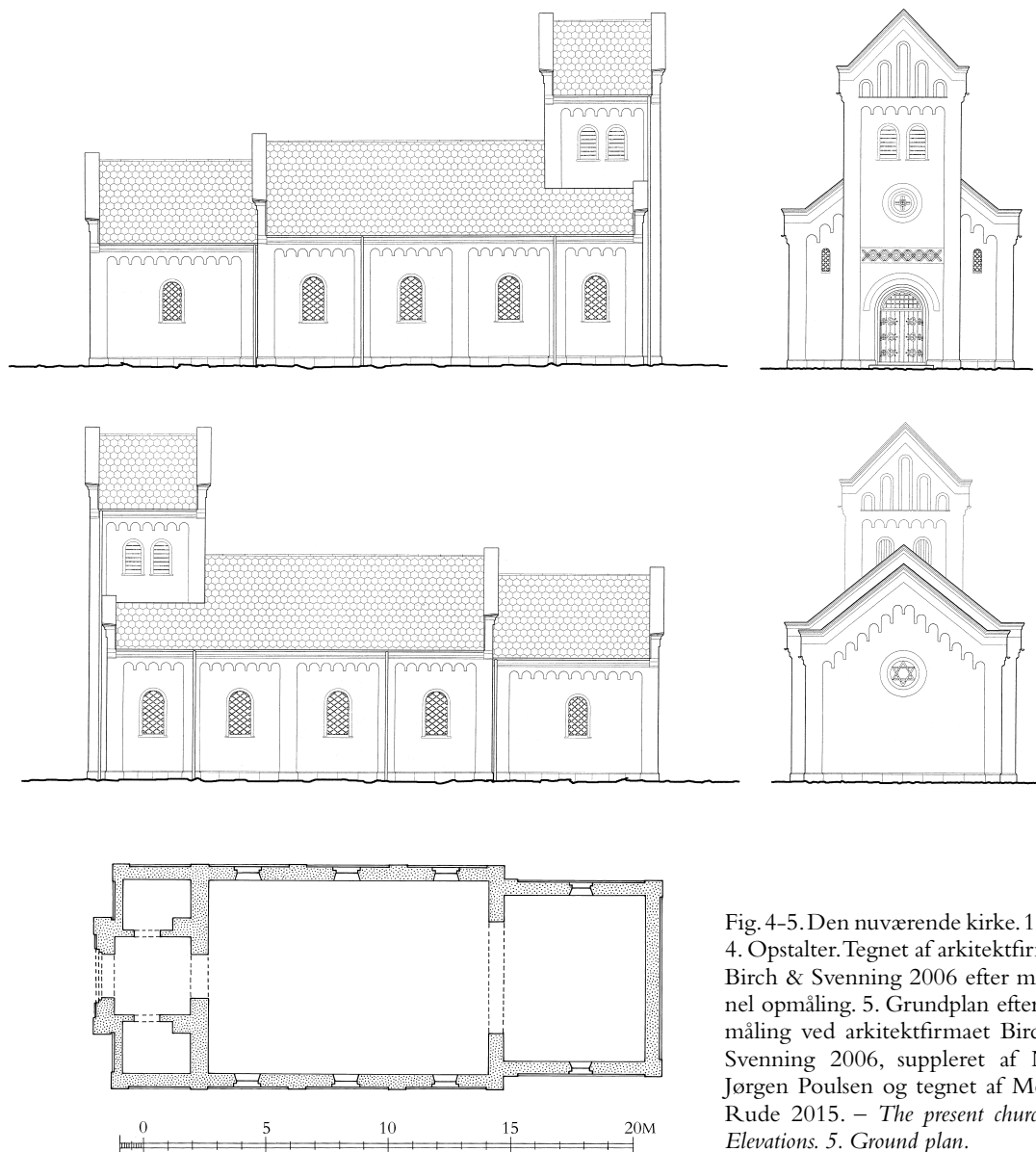

Fig. 4-5. Den nuværende kirke. 1:300. 4. Opstalter. Tegnet af arkitektfirmaet Birch & Svenning 2006 efter maskinel opmåling. 5. Grundplan efter opmåling ved arkitektfirmaet Birch & Svenning 2006, suppleret af Niels Jørgen Poulsen og tegnet af Merete Rude 2015. – *The present church. 4. Elevations. 5. Ground plan.*

sket 1828 og 1830. Til gengæld hedder det 1832, at kirkegården nu for en del var blevet planeret (udjævnet) 'for at vinde plads til ligene'; samtidig var der plantet 'vilde træsorter'.¹⁵

Bygninger på og omkring kirkegården. Et graverhus med kisterum østligt på det nordre afsnit er opført 1989 efter tegning af Finn Andersen. Det lave hus er af røde mursten og med tag af skifer. Samme år opførtes tillige en tømret *redskabsbygning* på et tilkøbt areal uden for kirkegårdens nordvestre hjør-

ne. Hvor graverhuset nu ligger, stod indtil 1989 et mindre *†redskabshus*, der 1967 var ombygget med kedelrum (arkitekt Helge Andreassen).

Indtil 1989 benyttedes et *†ligkapel*, formentlig fra o. 1920, på kirkegårdens vestre afsnit. Bygningen, der ses på luftfotoet 1947 (fig. 3), var af røde mursten med en port i den østre gavl. – En *†skole*, der nævnes 1817,¹⁶ var formentlig identisk med den lille bygning, der ses på matrikelkortet 1783 (fig. 2) umiddelbart øst for kirkegården.

DEN NUVÆRENDE KIRKE

Kirken fra 1880 er bygget på det gamle kirkested efter tegning af arkitekt Tage Olivarius, Randers, og er den første ud af tre, som han 1880-83 opførte på egnen (jf. Grejs s. 2092 og Uldum s. 2191). Kirken består af kor og skib, over hvis vestende der rejser sig et lille tårn. Der er indgang fra vest gennem en lille forhal (våbenhus), flankeret af præsteværelse og trapperum. Byggearbejdet udførtes af et konsortium af Vejle-håndværkere ved murermester Mikkelsen og tømrermester Nichum. *Grundstenen* blev nedlagt af provst Georg Ernst Becker, Bredsten, 19. maj 1880.¹⁷

Den enkle bygning er opført i senromansk stil af røde mursten. Murene hviler på en skråkantet sokkel af granitkvadre, der formodentlig stammer fra den gamle $\dagger$ kirke, men dog har en mindre stejl profil. Tagene er tækket med skifer og de murede kamme afdækket med kobber. Facaderne fagdeles af lisener, der er forbundet af en rundbuefrise; i gavlene er der stigende rundbuefriser. De rundbuede vinduer, et i hvert fag, har støbejernsrammer med diagonale sprosser. En cirkelblending i korgavlen indeholder en muret, sekstakket stjerne på pudset baggrund.

Det lave tårn, der løfter sig over skibets tag, er trukket frem i bygningens vestfacade. Det har lisener og buefriser svarende til den øvrige kirkes, mens gavlspidserne i øst og vest optages af rundbuede, falsede og pudsede blændinger. Over døren i vest er der en mønstermuret frise og herover en cirkelblending. Øverst er der to rundbuede og falsede glamhuller mod hvert verdenshjørne,

de to østre trukket lidt fra hinanden af hensyn til skibets tag. Over tårnet er opsat stangen fra den gamle kirkes *vindfløj*, nu afsluttet med et kors.

I det hvidtede *indre* forbindes det brede kor med skibet af en rund triumfbue. Rummene dækkes af malede trælofter med synlige bjælker. I kirkens gulv ligger gule ottekantede fliser og små sorte firkantede fra kirkens opførelse, i våbenhuset klinker fra 1943. En trappe i tårnets nordvestre hjørne fører op til en lav mellemetage, der rummer orglet og åbner sig mod kirken med en rundbuet arkade. Den flankeres af tilsvarende mindre åbninger, der leder ud til et tømret pulpitur (arkitekt Gert Madsen), som 2005 har afløst en panelfront.

DEN NEDREVNE $\dagger$ KIRKE

Kirken (fig. 7-8), der blev revet ned i foråret 1880, var en romansk kvader- og kampestensbygning, bestående af kor og skib. Den var stærkt ombygget og havde oprindeligt haft en apsis ved korets østgavl; tildannede dele af granit må stamme fra en $\dagger$ søjleportal. I senmiddelalderen var der tilføjet et lille tårn i vest, som senere havde mistet sit øverste stokværk. Et nyere våbenhus i syd havde afløst i det mindste to ældre af bindingsværk.

Bygningen kendes fra kgl. bygningsinspektør L. A. Winstrups opmåling (fig. 8) og en kort redegørelse 1876, der kan sammenholdes med arkitekt Fr. Uldalls beskrivelse fra 1873. Hertil kommer sognepræst Carl Emil Kirketerps beskrivelse i kirkens synsprotokol (o. 1863).¹⁸

Den lille *romanske bygning* var ved nedbrydningen kun godt 18 m lang. Den var afsat med rette

Fig. 6. Den nedrevne $\dagger$ kirke. 1:300. Rekonstrueret grundplan ved Niels Jørgen Poulsen efter opmåling af L. A. Winstrup 1876 (sml. fig. 8). Tegnet af Merete Rude 2015. Den foreslåede skravering er behæftet med betydelig usikkerhed. – *The demolished church. Reconstructed ground plan.*

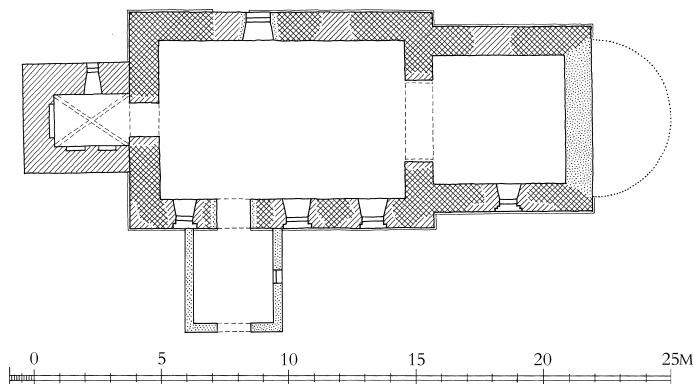

Fig. 7. Den gamle kirke set fra sydøst. Blyantstegning af Ferdinand Richardt 1867. – The old church seen from the south east.

vinkler, skibet var forholdsvis kort, og springet mellem kor og skib svarede som så ofte til en halv murtykkelse.

Materialer og teknik. Murene hvilede på en tildannet *skråkantsokkel* af *granit* (jf. fig. 8) under koret af to skifter. Herover var der brugt *rå og kløvet kamp* samt tilhugne *kvadre*, de sidste dog mest i hjørnerne. Når Uldall blandt materialerne også nævner mursten, må disse dog formentlig stamme fra senere ombygninger. Winstrup og Uldall er enige om, at koret oprindeligt havde været afsluttet med en *apsis*. Winstrup så flere steder 'enkelte sten med en krum overflade', der kunne have været anvendt i en sådan del af bygningen, og Uldall bemærkede 'buede sokkelsten med skråkant, som nu findes i koret', og som tidligere havde tilhørt en *apsis*.

Alle spor af oprindelige vinduer var forsvundet, og af *dørene* havde kun den nordre, tilmurerede bevaret sin gamle skikkelse. Det var en ganske simpel, retkantet indgang 'omgivet af glatte karmsten' (Uldall).

Syddøren, der var udvidet i siderne, har tilsyneladende været udformet som en lille (†)søjleportal, der dog for længst var nedtaget og ikke nævnes af hverken Uldall eller Winstrup. Fra en sådan portal må stamme tre tildannede dele af granit, der nu opbevares i og omkring kirken. En mulig søjlebase (fig. 9a-b), liggende i koret, måler 27×28 cm og er 26 cm høj; den cirkulære overside har båret et søjleskaft med en diameter på ca. 20 cm. Der er forsænkede skjolde i siderne, mens et rundt, 'riflet' overgangsled kun er fuldt tildannet på de to sider, hvorfor søjlen altså (som vanligt) må have været anbragt i en fals i muren. To andre søjledele, formentlig kapitæler, er delvis nedfældet i vestdørens trappesten (med undersiden opad), hvor de tjener som dørholdere. At dømme efter, hvad der rager op, må der være tale om to terningkapitæler. Den adsplittede portal i Langskov kan i udførelsen og i princippet have svaret til andre søjleportaler i Ribe Stift (se Føvling og Malt, *DK Ribe* 2769 og 2808).

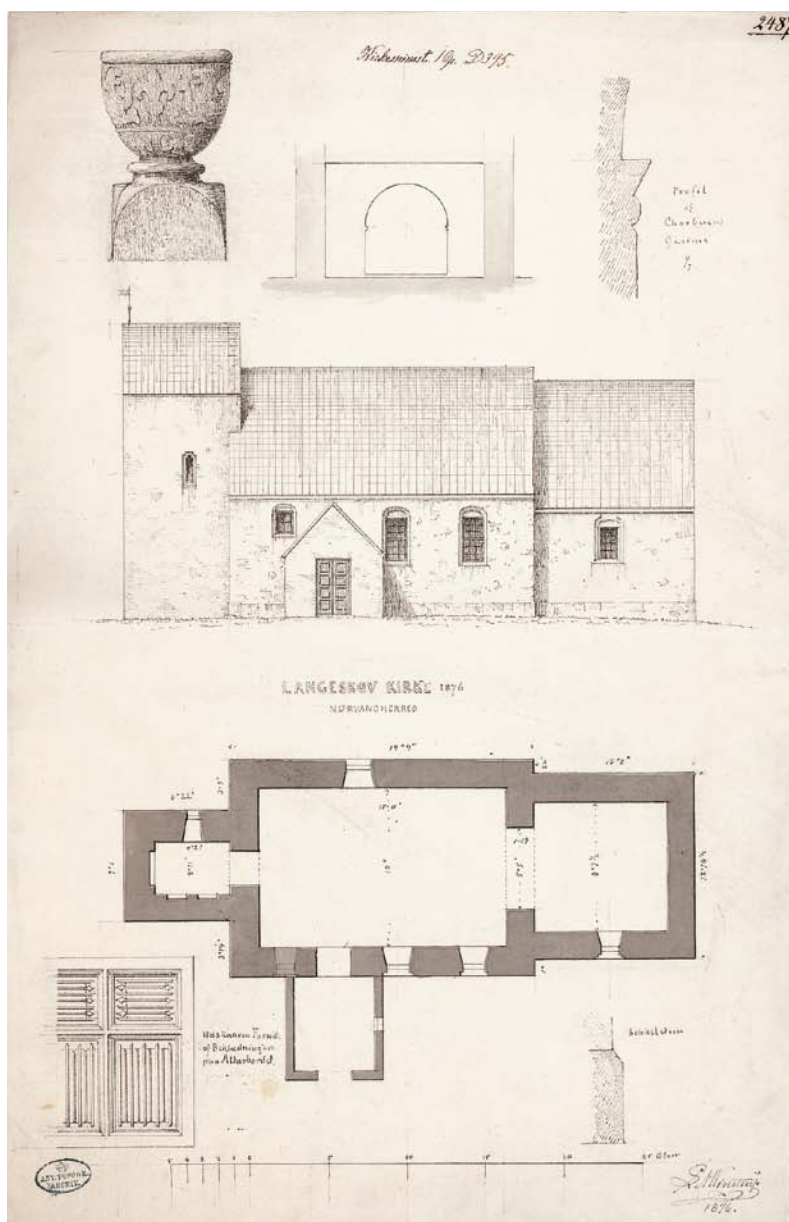

Fig. 8. Den nedrevne $\dagger$ kirke. Plan, opstalt af sydside og tværsnit af skib set mod øst. 1:300. Hertil døbefont (s. 2233) og $\dagger$ alterbordsforside (s. 2225) samt profiler af korbuekragbånd og skråkantsokkel (s. 2220). Målt og tegnet af L.A. Winstrup 1876. — The demolished $\dagger$ church. Plan, elevation of south side and cross-section of nave looking east. Font and $\dagger$ Communion table frontal, and profiles of chancel arch corbelling and bevelled footing.

I det *indre* var rummene dækket med flade bræddeløfter. Korbuen var ifølge Uldall ‘vel rundbuet, men ganske ombygget med mursten’. Winstrup tegnede såvel buen som dens ‘ejendom-

meligt profilerede’ *kragbånd*, som for ham var det eneste af kirken, der var af nogen interesse, men desværre uden at oplyse båndenes materiale (granit eller tegl?).

Ændringer og tilføjelser. Ifølge Winstrup havde bygningen i tidernes løb undergået så mange forandringer, at murene kun til dels var de oprindelige. Også Uldall fandt, at kirken var 'næsten fuldkommen ombygget', hvad apsis-kvadrene jo noksom bevidnede. *Ombygningen* (eller ombygningerne) kan være foretaget i senmiddelalderen, men lige så vel i 15-1600-tallet. Apsiden blev revet ned og åbningen tilmuret, så koret fik en lige østgavl; her sagdes gavlspidsen 1700 at være af bindingsværk.¹³ Korbuen må være blevet udvidet og murværket i det hele taget ombygget i en sådan grad, at sporene efter gamle åbninger gik tabt. Dog bevarede murene deres oprindelige tykkelse (110-115 cm), og soklen forblev i det store hele på plads.

Det lille *tårn* i vest, der havde mistet sin øverste etage, må være tilføjet i senmiddelalderen og var opført af tegl (munkesten) med en murkerne af 'rullesten og kalk'.¹⁹ En munkesten, der kom frem ved nedbrydningen, bar tre indridsede *bo-mærker* (fig. 10), som måske har tilhørt håndværkerne.²⁰ Tårnet målte udvendig kun 4,4×4,7 m, og af østmuren hvilede kun den østre halvdel på skibets gavl, hvorfor der foran denne må have været spændt en aflastningsbue. Det hvælvede tårnrum brugtes siden 1700-tallet som privat gravkapel (se s. 2237), hvortil der var adgang fra

skibet. Åbningen, der 1700 var lukket af en 'dør med haspe',¹³ har været så snæver, at tårnrummet ikke har udgjort en del af selve kirken, og derfor ikke kan have tjent som f.eks. dåbssted eller siddeplads. I væggene var der sparnicher i syd og vest og et vindue i nord.

Klokken hang i 1800-tallet i et glamhul i vestmuren i rummet over hvælvet (det tidligere mellemstokværk), hvortil der var adgang gennem en luge i nordsiden. I samme etage var der yderligere et lydhul i syd og i nord.

Det reducerede tårn var 1880 dækket af et sadeltag, hvis flader løftede sig kun 1,8 m over skibets tag. Tårnet må i det mindste have været 3-4 m højere, og det stod sandsynligvis endnu med sin oprindelige højde 1618, da hele tagværket ('overdelen med egespær og bjælker') blev fornyet.²¹ Det var skåret ned til højde med skibet inden 1700, da det ifølge et omfattende syn ikke rakte højere end kirken. Hermed lignede bygningen så mange andre 'kullede' kirker på egnen (jf. Grejs, Sindbjerg og Uldum), og adspurgte ingen af synsmændene (fire mænd fra Nyborg) huske, at tårnet havde været højere.¹³ En vis genopbygning fandt sted i de følgende år, og 1856 påbød provsten, at tårnets østre gavl, der var bindingsværk, skulle genopføres som grundmur; samtidig skulle sugfjæl afløses af murede gesimser.¹¹

Fig. 9a-b. Søjlebase af granit formodentlig fra en romansk portal (s. 2220). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Column base of granite, probably from a Romanesque portal.*

Våbenhuset ved skibets sydside var opført som grundmur engang efter 1700, da det havde afløst et hus af bindingsværk (se ndf.).¹³ Det var ganske enkelt med en dør i syd og et lille vindue i øst; et nyt loft blev lagt over rummet 1816.¹⁵

†Våbenhuse af bindingsværk. 1614 blev der 'gjort og ophugget' et nyt våbenhus, hvis egetømmer var bevilget af Henrik Holck til Højgård og Hvolgård og blev hentet i Højgård Skov (Grejs Sogn). Jens Murmand af Vindelev nedbrød det gamle våbenhus og opmurede det nye, der blev tækket med tegl.²¹

Vedligeholdelse og forfald. Til byggearbejdet 1614 og til reparationer bl.a. på tårnet 1618 blev der indkøbt kalk fra henholdsvis Mønsted og Daulbjerg.²¹

Bygningen misrygtedes i 1700-tallet under de private ejere. 1805 regnede det ned adskillige steder, og efter provstens mening var kirken i det hele taget ikke, hvad den burde være, 'men hvori manglen består, kan jeg umulig vide, såsom jeg (ikke) forstår mig derpå', ej heller havde han 'kravet på kirkens lofter og tage'.²² Ved sognemændenes overtagelse 1814 var kirken ikke hovedrepareret i mands minde,²³ og forfaldet synes kun at have tiltaget: 1816 'regnede det dygtigt ned endog på præsten, når han står for alteret', og 1817 var vinduerne alle tykke, mørke og smudsige; det trak ind fra familiegravelsen i tårnrummet, og når det blæste, klappede døren ind til 'dette åbne, pestagtige hul og gav stærk genlyd i hvælvingen'.¹⁶

Ved nedbrydningen 1880 havde kirken tre vinduer i sydsiden med retkantede trækarme samt et lille, højere siddende vindue vest for våbenhuset, der gav lys til pulpituret. Et vindue i skibets nordside var indsat 1856.¹¹ Tagene var tækket med bly på sydsiden og tagsten på nordsiden, som også dækkede våbenhuset. Over tårnets vestgavl var opsat en vindfløj, hvis stang er overflyttet til den ny kirke.

Overvejelserne om en ombygning af kirken var fremme fra o. 1870, og man fornemmer, at de mange mangler, der de følgende år blev noteret, bevidst sigtede på en fornyelse af bygningen: 1872 skulle skibets nordside ombygges, 1873 trængte tårnet til en hovedreparation, og 1875 skulle der indsættes støbejernsvinduer og lofterne gipses. Allerede 1873 mente provsten, at kirken alligevel

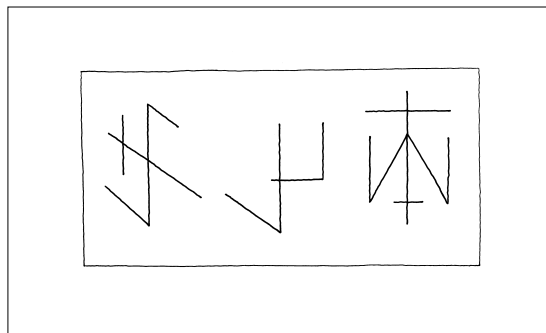

Fig. 10. Mursten fra det nedbrudte tårn med indridsede bomærker (s. 2222). Mål ca. 1:5. Tegnet af lærer Peder Steffensen 1880 og rentegnet af Merete Rude 2015. – Bricks from the demolished tower, with scored makers' marks.

'aldrig kunne blive hyggelig', hvorfor det burde overvejes, om det ikke ville være bedre at bygge en ny kirke.¹¹

Projekter til en ny kirke. Kirkeværgerne, der repræsenterede de tiendeejende gårdmænd, tog i september 1875 kontakt til arkitekt Fr. Uldall, Randers, som leverede en tegning til en ny kirke.²⁴ Forslaget vandt dog ikke tilslutning blandt kirkejerne, der fandt det for dyrt og overhovedet var imod, at man antog en arkitekt. Værgerne henvendte sig så til tømrermester Møller i Jelling, hvis forslag heller ikke var tilfredsstillende: Tårnet var for lavt, gavludsmykningen forfejlet og vinduerne anbragt for højt. De bad derfor Fr. Uldall om at levere en ny tegning 'i al simpelhed, men dog med kirkestil' til et nyt tårn og skib og til en 'moderat betaling', idet koret skulle blive stående.²⁵ I januar 1878 kom nye kirkeværger til, og samtidig ændredes opfattelsen i sognet. Nu ville kirkejerne rejse en ny kirke uden tårn. Men her kunne man igen ikke blive enig med Uldall, der blev opsagt som arkitekt i marts 1878 med den oplysning, at man som ny arkitekt havde antaget kgl. bygningsinspektør L. A. Winstrup i Kolding, der som ministeriets tilsynsmand blev lønnet af staten og derfor kunne 'gøre det langt billigere'.²⁶

Det blev dog ikke Winstrup, men Uldalls yngre kollega i Randers, Tage Olivarius, der kom til at tegne og opføre den nye kirke. Planerne godkendtes af ministeriet 27. maj 1879, og i marts måned det følgende år nedbrød man den midtaldrelige kirke.

Fig. 11. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Interior looking east.*

INVENTAR

Oversigt. Langt den væsentligste del af indretningen er overført fra den nedbrudte kirke. Ældst er den romanske døbefont af granit med løvemotiv. Fra tiden o. 1475 stammer et korbuekrucifiks, og nogenlunde samtidig er en interessant sengotisk altertavle med store figurer af Maria med Barnet, Skt. Erasmus og Skt. Jørgen, der nu findes opsat på skibets nordvæg. En $\dagger$ alterbordsforside fra o. 1550–75 er forsvundet i ny tid.

Et sydtysk dåbsfad er fra o. 1550–75, og altersølvet må dateres så åbent som o. 1600–50, da et muligt mestermærke ikke har kunnet identificeres. Den enkle prædikestol bærer årstallet »1636«, og alterstagerne er skænket 1698 af Ditlev Brockdorff til Hvolgård og hans hustru Sophia Dorthé f. Levetzau. En smuk lysekroner er skænket 1739 af Jakob Kruse og hans hustru Elisabeth Bang på Hvolgård, og også altertavlen fra 1868 har først været opsat i den gamle kirke. Den udgøres af et maleri, Emmaus, udført af C. F. Lund efter Anton Dorph.

Fra nyopførelsen 1880 stammer hovedsagelig alterpanelet, altersranken og stolestaderne. Orglet er bygget 1980 af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby, og opsat i tårnet bag et pulpitur fra 2005.

Farvesætning og istandsættelser. Inventaret har farver fra lidt forskellig tid. Ældst er et lille dødningehoved over knogler fra o. 1750, der er malet nederst på korbuekrucifiksets kors. Den gotiske altertavle har brogede farver fra 1857, da den skulle 'opmales med alle sine figurer'. Men den er opfrisket og retoucheret både af E. Bayer 1907 og ved senere lejligheder. Prædikestolens farver er fra 1936, da den blev istandsat af maler Richard Werlin fra Frederiksværk, og det øvrige inventar er malet 1970 af malmester Sørensen, Sandvad, i samråd med konsulent Gunnar Scheffmann, Ejby. En opmåling af krucifikset er foretaget 2012.

Et kirkesyn 1700 giver detaljeret indblik i inventaret og dets tilstand.¹³ Altertavlens modernisering o. 1700–25 må være sket samtidig i Langskov og Uldum kirker og være grunden til, at begge 1779 kaldtes 'smukt prydede'.²⁷ 1787 stod kirkeejeren Anders Winding Kruse for nok en istandsættelse, der gav anledning til et nyt stoleregister.²⁸ 1807 savnede kirken både alterklæder, messehagel og -skjorte, og 1858 malede og stafferede man ikke blot altertavlen, men også 'altergelænderet', præstens og degnens $\dagger$ stole i koret, $\dagger$ stolestaderne og et $\dagger$ pulpitur. 1875 skulle alt træværk egetræsmales, og det var også den farve, som kom til at sætte sit præg på den nye kirke.

Alterbordet er et panelværk fra 1880, 192×90 cm, 99 cm højt. Det har ved siderne tre, fortil syv enkle arkadebuer, der står blåmalede med gråt rammeværk. En udskåret †*alterbordsforside* fra o. 1550-75 med foldeværk i to rækker, stående og liggende (fig. 12, jf. fig. 8), var 1880 så brøstfældig, at den ikke mentes at kunne overføres til den nye kirke.¹¹ Det skete dog, idet forsiden blev lagt på kirkeloftet, hvor Chr. Axel Jensen så den 1905 og noterede, at der under overmalinger kunne ses spor af ældre røde og blå farver i fyldningernes bund. Siden forsvundet.

†*Alterklæder*. 1700 var klædet af rødt, sribet silkefløj.¹³ 1807 savnede kirken alterklæde.¹⁵ 1852 krævede synet anskaffelse af et nyt klæde af rødt fløj, der dog først kom til 1861. På det læstes årstallet i 'guldsyning'.²⁹

Altertavlen (fig. 13) er et maleri fra 1868, Emmaus, udført af F. C. Lund efter Anton Dorph (olie på lærred). Jesus står bag bordet og bryder brødet, mens de to siddende disciple ser til i forundring; i baggrunden åbner en arkade sig mod et sydlandsk landskab. I nederste højre hjørne læses signaturen »F. C. Lund, 1868«. Enkel, ham-

merformet profilramme af fyrretræ malet med gråt, blå og guld.³⁰ 1869 vurderedes det, at et forgyldt kors kunne 'gøre god virkning på kir-kens smukke altertavle'.¹¹

En ældre *altertavle* (fig. 14-17), nu opsat ved skibets nordvæg, er en sengotisk fløjaltertavle fra o. 1475-1500 med topstykke i akantusbarok fra o. 1700-25.³¹ Tavlen bærer præg af restaurering og især af nymaling 1907. Midtskabet rummer tre storfigurer, ca. 117 cm høje, i midten Maria med Barnet, til venstre Skt. Erasmus og til højre Skt. Jørgen, fløjene de 12 apostle i to rækker. Alle står de under ret velbevarede stavværksbaldakiner.

Den centrale *Mariafigur* står med det rankt siddende, nøgne barn på sin højre arm, idet hun med sin venstre rækker det en pære (symbol for moderbrystet). Hendes krone har fået bladene fornyet, håret er langt og udslået, ansigtet ovalt med lille mund og høj, glat pande. *Skt. Erasmus* står i fuldt bispeskrud i den gryde, hvori han blev kogt, og som nærmest ligner en jydepotte. I højre hånd holder han den øvre del af sin bispestav (original), mens han i den venstre bærer en lille uforklarlig genstand, der ligner en lygte.³²

Fig. 12. †Alterbordsforside, o. 1550-75 (s. 2225). Foto E. Bayer 1905. – †*Communion table frontal*, c. 1550-75.

Fig. 13. Altermaleri, Emmaus, udført 1868 af F. C. Lund efter Anton Dorph (s. 2225). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar painting, Emmaus, executed in 1868 by F.C. Lund after Anton Dorph.*

Skt. Jørgen står iført pladerustning på bugen af en drage, der afnægtigt snapper op imod ham, mens han med begge hænder støder en ny trefork(!) ned imod dens gab. Helgenen er vist skægløs og ungdommelig med langt lokket hår og en lille hue med blomst.

Fløjenes *apostle*, ca. 45 cm høje, har for norges vedkommende mistet deres attribut, mens andre kendetegn er fornyede.³³ Alle bærer de fodsider kjortel og kappe, der falder i tidens knækkede folder, og næsten alle er de barfodede. Som vanligt savner Johannes og Mattæus (kaldet »Paulus«) de

andres lange og frodige skæg. Apostlene beskrives her begyndende fra oven tv. med angivelse af deres ikke altid rigtige navn, som er malet i fodfeltet under dem. En del har flyttet plads 1907, som det fremgår af et foto fra 1905 (fig. 17): 1) »Thomas«(?) med nyt spyd i venstre hånd, den højre samler kappen foran kroppen. 2) »Mattæus«(?) med bog i venstre hånd, den højre peger nedad. 3) »Philippus«(?) med hellebard i højre hånd, en bog i den venstre. 4) (Fig. 16) »Paulus«(?), men for ungdommelig. Apostlen har sværd i venstre hånd, en åben bog i den venstre. 5) (Fig. 16) »Andreas« med sit

Fig. 14. Tidligere altertavle, o. 1475-1500, med topstykke fra o. 1700-25 (s. 2225). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – Earlier altarpiece, c. 1475-1500, with top piece from c. 1700-25.

Fig. 15. Altertavle o. 1475-1500, midtskabets figurer af Skt. Erasmus, Maria med Barnet og Skt. Jørgen (jf. fig. 14). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – Altarpiece, c. 1475-1500, central cabinet figures of St. Erasmus, Virgin and Child, and St. George.

Fig. 16. Apostlene 'Paulus', Andreas og Bartolomæus, udsnit af altertavle fra o. 1475- 1500 (jf. fig. 14, s. 2226-27). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *The apostles Paul, Andrew and Bartholomew, detail of altarpiece from c. 1475-1500.*

skråkors foran sig. 6) »Bartolomeus«(?) med en opslået bog foran sig. 7) »Mathias« med øksen i højre hånd, en opslået bog i den venstre. 8) »Petrus« med nøglen i højre hånd, en åben bog i den venstre. 9) »Johanes« med højre hånd løftet velsignende over kalken. 10) »Judas Tadeus« med kølle i venstre hånd, den højre imod brystet. 11) »Jacobus Major« med hue, vandringsstav i højre hånd og en bog i den venstre. 12) »Simon« med saven i højre hånd, en bog i den venstre.

Topstykket, der som nævnt er tilføjet o. 1700-25, danner en gavlforsætning af velskåret storakantus med englehoveder omkring en laurbærkrans, og alt kronet af en figur af den opstandne Kristus uden fane.

Stafferingen er fra o. 1700-25 og 1857 men stærkt opmalet og let ændret af kunstmaler E. Bayer 1907. Figureerne har forgyldt hår og står

broget malede på rødbrun bund, stavværket rødt med grønne kanter og forgyldte skillestave. Indskrifterne er i skriveskrift på sort bund, under storfigurerne »Jhesus Maria«, »S. Erasmus« og »S. Georgius«, og i topstykkets laurbærkrans læses »Jeg er opstandelsen og Livet ... Joh Eua: II Cap 25«. På fløjenes bagsider er malet guirlander på rødbrun bund.

Tavlen er med sin opbygning snarest anskaffet som højaltertavle. Udvalget af Skt. Erasmus og Skt. Jørgen som storfigurer tyder på, at de har været kirkens værnehelgener sammen med Skt. Peter (jf. historisk indledning). Storfigurerne skæring synes lidt bedre end apostlenes, og der er sandsynligvis tale om et hjemligt arbejde.³⁴

Af oprindelige farver er intet i behold, idet de formentlig er skrabet af o. 1700-25, da topstykket kom til, vistnok tillige med et sæt *†vinger*. 1862

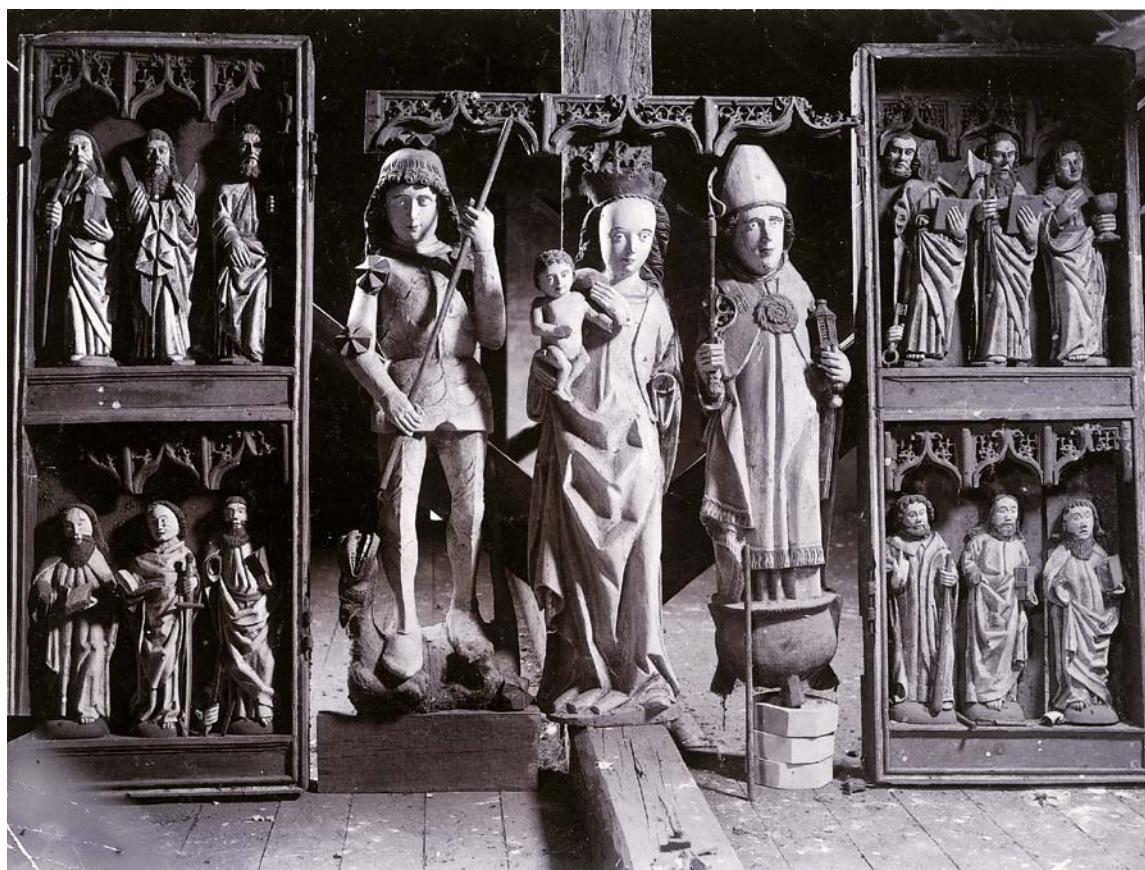

Fig. 17. Altertavle o. 1475-1500, fotograferet 1905 på kirkens loft (s. 2231). Foto Chr. Axel Jensen. — *Altarpiece, c. 1475-1500, photographed in 1905 in the church loft.*

Fig. 18. Altersølv, o. 1600-50, udført af ukendt guldsmed (s. 2231). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – Altar plate, c. 1600-50, by unknown goldsmith.

havde tavlen også bevaret sin *†predella*, hvorpå var malet Nadverindstiftelsens ord. Til forskel fra nu stod figurerne da hvidmalede med brunt hår og sorte, brune og blå 'insignier'.²⁹ 1866 besøgte antikvaren Jacob Kornerup kirken og kaldte tavlen 'et mådeligt arbejde – ikke tjenligt for museet – bør bevares i kirkens kor på den nordre mur'. Kornerup opfattede Marias pære som et hjerte.³⁵

1868 blev tavlen kasseret og sat i tårnet, siden på den nye kirkes loft, hvor Chr. Axel Jensen undersøgte og fotograferede den 1905 (fig. 17). Han kunne konstatere, at der fandtes en nyere nummerering af apostlene med romertal, men at den tydeligvis var urigtig. Man valgte derfor ved restaureringen 1907 at opstille figurerne 'så vidt muligt i bedre orden'.

Altersølv (fig. 18), o. 1600-50, udført af ukendt mester. *Kalken*, 19 cm høj, har sekstunget fod, der er drevet stejlt op imod de sekssidede skaftled, som dekorerer af små firblomster. Knoppen er sekstunget med skraverede gotiske 'vinduer' og mellemfaldende firblade. Nyere bæger med hældetud, der ikke som resten står forgyldt. På fodens underside et utydeligt, uidentificeret stempel samt en sikkerhedsgravering. Den sammenhørende *disk*, tværmål 13,5 cm, har et næsten udpudset cirkelkors på fanen og på undersiden en sikkerhedsgravering (stempler savnes). Sættet nævnes tidligst 1679.³⁶ En restaurering 2012 var af rent konserverende art.

En *oblatæske* fra 1902 er cylindrisk, tværmål 10 cm, 5 cm høj, med trekloverkors på det let hvæl-

Fig. 19. Alterstager, 1698, skænket af oberst Ditlev Brockdorff til Hvolgård og hans hustru Sophia Dorthe f. Levetzow (s. 2232). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Altar candlesticks, 1698, donated by Colonel Ditlev Brockdorff of Hvolgård and his wife Sophia Dorthe née Levetzow.*

vede låg. Under bunden er graveret med skrift: »Skjænket til Langskov Kirke af Ottilde Steensen-Leth 1902«. Her ses også stempel for Vilhelm Christesen, København (*Bøje* nr. 1589), et Københavnsmærke samt guardejnsmærke for Simon Groth. Endvidere sikkerhedsgraving.

Alterkander. 1) Første del af 1800-tallet, af tin, 30 cm høj, stærkt flikket og kasseret af synet 1856.³⁷ 2) 1914, af sølv, 29 cm høj, med profileret korpus, hvælvet låg og svungen hank. På den glatte hals læses versalerne: »Skjænket af Kvinder i Langskov Sogn 9. April 1914«. Under foden ses et Københavnsmærke og to udpudsede stempler. Nr. 1 afløstes 1856 af en *†alterkande* af sort porcelæn med guld kors.

En *ske* af sølvplet fra o. 1900 har cirkulær laf og tyndt snoet skaft.

Alterstager (fig. 19), 1698, 53 cm høje, skænket af oberst Ditlev Brockdorff til Hvolgård og hans hustru Sophia Dorthe f. Levetzau. Stagerne har bred, cirkulær fod, der hviler på ryggen af tre små løvefigurer. Skaftet er snoet med terningformet midtled og en stor godronneret skål. På midt-

leddets læses tysk versalindskrift, der ledsages af givernes (og kirkeejernes) våbener, initialer og årstallet, der fortsættes fra den ene stage til den anden: »Gegeben in Langschau Kircke Fuon anno 1698. Detlef Brocktorf Obrister./ Sophia Dorthe Brockdorfin Gebr. Levezowen« (Givet i Langskov Kirke på Fyn(!) af oberst Ditlev Brockdorff og Sophia Dorthe Brockdorfinde f. Levetzau). 1679 havde man *†alterstager* af tin.³⁶

En *syvstage* fra 1908 bærer på foden indskrift med skriveskrift: »Skænket i Langskov Kirke 1/11 1908 af Lærer H. P. Hansen Langskov«.

†Messehagler. 1700 fandtes ingen hagel, og 'heller ikke udi mands minde nogen har været'.¹³ 1807 savnede kirken stadig hagel.²³ 1869 anskaffedes en hagel af rødt silkeføjel med ægte guldgaloner og påsyet kors af ægte guldbrokade.¹¹

Fig. 20. Døbefont, romansk af granit, udsmykket med løver (s. 2233, jf. fig. 8). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Font, Romanesque, of granite, decorated with lions.*

Fig. 21. Dåbsfad, o. 1550–75, sydtysk (s. 2233). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Baptismal dish, c. 1550–75, southern German.*

Altersranken er fra 1880, halvcirkulær med drejede balustre. Malet i gråt, blåt og guld. 1862 var *†altersranken* åbenbart lige, og den havde »gen- nemgang igennem en fløjddør midt i rækværket«. Knæfaldet havde løse, læderbetrukne puder, idet dog den midterste havde rødt 'overtræk'.²⁹

Døbefont (fig. 20), romansk af rødlig granit, en løvefont uden nære sidestykker (Mackeprang, *Døbefonte* 51, 283), 101 cm høj. Foden udgør en stærkt forenklet kapitæl med fremstående skjold- felter, af hvilke det ene rummer en dobbeltbue, mens de øvrige er glatte og måske aldrig færdig- gjorde. En vulst danner overgang til kummen, der virker lille i forhold til foden og er formet som et æggebæger, tværmål 65 cm. Den har forneden en frise af liljer og korsblomster, på siden en frem- stilling af to sprælske profilløver i lavt relief, der tager stand over for et liljeformet livstræ.³⁸ Mun- dingsranden er affaset, og fordybningen har skrå sider og plan bund med en lille cirkulær fordyb- ning. I den gamle kirke stod fonten i koret. 1882 blev den rensat for maling,¹¹ og der ses nu kun lidt kalk på foden og kummens underside. Nu i korindgangen op imod korbuens nordre vange.

Dåbsfad (fig. 21), o. 1550–75, sydtysk, tværmål 63 cm. I bunden medaljon med *Bebudelsen*, der

omgives af en ulæselig minuskelbort og en ranke med blomster og blade i spidsovale felter. På fa- nen en frise med hjort og hund samt to stemplede borter. Her findes også initialer og våbener (fig. 22) for fadets tidligere ejere Peder Juel (†1604) og Margrethe Ulfstand til Alsted (Ø. Nykirke Sogn) og datteren Kirsten Juel samt hendes mand Niels Vind til Grundet og Hvolgård (†1615): »PIMW« og »NWKI«.³⁹ Fadet nævnes tidligst 1700.¹³ 1808 leverede præsten Marcus Plesner i sin indberet- ning til Oldsagskommissionen en aftegning af indskriften og en beskrivelse af 'døbebækkenet' med udtydning af *Bebudelses*motivet, som han helt misforstod.⁴⁰ En *dåbskande* fra o. 1900 er af messing, 32 cm høj, ganske enkel og glat med en meget bred tud.

Korbuekrucifiks (fig. 23), o. 1475, med kors i ro- kokostil fra o. 1750. Figuren, 110 cm høj, hænger

Fig. 22. Dåbsfad, o. 1550–75, våbener for tidligere ejere af fadet, Peder Juel og Margrethe Ulfstand til Alsted (foroven) samt datteren Kirsten Juel og hendes mand Niels Vind (s. 2233). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Baptismal dish, c. 1550–75, with arms of former owners of the dish, Peder Juel and Margrethe Ulfstand of Alsted (above), their daughter Kirsten Juel and her husband Niels Vind.*

Fig. 23. Korbuekrucifiks, o. 1475 (s. 2233). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Chancel arch crucifix, c. 1475.*

i let skrånende arme, hovedet er vendt og hæl-der imod højre skulder, brystkassen er udspilet, de spinkle ben knoklede, og højre fod er dre-jet markant ind over den venstre. Hovedet bærer tornekrone, det lange hår og skæg danner lokker, ansigtet er stivnet i døden, og det korte lende-

klæde er bundet med en snip ved højre hofte. Det sekundære kors er glat med pålagte, kanten-de rocailleornamenter og to krydsende knogler under fødderne.

Bemalingen er fra 1970, men følger og respek-terer på visse punkter ældre staffering. Hudfarven

er hvidlig med bloddrøp af 1800-tals-karakter, hår og skæg har brunt, og lændeklædet fremtræder grønblåt. Korset står sort med nyforgyltde ornament, og over de to knogler er der et lille malet dødningshoved, som er udsparet fra korsets første bemaling.

Krucifikset er et provinsielt arbejde, der udviser gamle træk som det lavtsiddende lændeklæde, de knoklede ben og de overdrejede fødder, der snarest viser hen imod den skønne stils krucifikser i tiden o. 1400 (jf. *DK Svendborg* 978). 1862 hang krucifikset over den gamle kirkes korbue, figuren var hvidmalet med sort hår og blåt lændeklæde.²⁹ Nu på den nye kirkes triumfvæg nord for korbuen. En konserverende istandsættelse er foretaget 2012.

Prædikestol (fig. 24), 1636, i tre fag, som har rektangulære felter og flankeres af frisojler, der har karakter af ungrenæssance-balustre. Kraftige profileret danner overgang til postament og frise, der under og over søjlerne har spidsknækkede frem-spring med diamantbosses på siderne. Som storfelterne kantes postament- og frisefelterne af tynde bølgelister og tandsnit. Et meget markant, profileret fodstykke ledsages af tandsnit og to æggestave og har fortil indskåret årstallet »1636«. Gesimsen prydes også af tandsnit og bølgeliste, og på den fornyede dækplade sidder en nyere læsepult af teak.

Prædikestolen er opsat i skibets sydøsthjørne med svungen opgang fra 1875 langs triumfvæggen fra koret.¹¹ Opgangens stivere gentager formen fra stolens balustre.

Prædikestolen står siden 1936 malet med en grå grundfarve og rød og blå marmorering på grå bund. Felterne har et rødt båndslang på brun bund, og i postament og frise er anført skriftsteder med gylden fraktur på sort bund, der går tilbage til ældre indskrifter. I postamentet læses »Salige ere de som høre ...« (Luk. 11,28), i frisen: »Guds ord Er en Kraft ...« (Rom. 1,16).

1700 sagdes stolen at være 'af gammeldags arbejde'.¹³ 1814 var dens trappe usikker,²³ hvilket samme år blev afhjulpet med en stolpe.¹⁵ 1862 havde stolen opgang gennem korbuevæggen.²⁹ Den havde da endnu bevaret en *†himmel* med indskriften »Denne er min Søn den Elskelige ... Matt. 17,(5)«.

Stolestaderne er fra 1880 med let skrånende fyldingsryglæn og smalle fyldingsgavle, der har trekantafslutning og rudimentære armlæn. Bemaling i gråt og lys okker.

†Stolestader. 1700 var alle stolene vel ved magt,¹³ og 1787 viser et stolestaderegister (jf. s. 2216), at der da var 11 mandstole i skibets sydside, 13 stole i kvindesiden og to stader i koret.²⁸ 1856 blev (også) kvindestolene forsynet med ryg-stød,¹¹ 1862 rummede stoleværket 167 pladser,²⁹ og 1875 udsattes et ønske om nye egetræsmaledede stolestader.¹¹

1700 var *†skrifte- og prærestolen* i koret vel ved magt,¹³ og 1856 skulle den opmales og 'udstafferes'.¹¹ På buen over døren læstes 1862: »Jeg sagde, jeg vil bekende ... Ps. 32,(5)«. Stolen kaldtes da »lukket« og stod i korets nordøsthjørne som pendant tilt *†degnestolen* i syd,²⁹ over hvis dør man læste: »Formaner Eder selv med Psalmer ... Col. 3,16«. Degnestolen nævnes tidligst 1700, da den

Fig. 24. Prædikestol med årstal 1636 (s. 2235). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Pulpit with date 1636.*

Fig. 25. Indre set mod vest med pulpitur fra 2005. Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Interior looking west with gallery from 2005.*

var ny,¹³ og 1823, da det regnede ned på den.¹⁶ 1872 blev begge stole 'fjernet fra deres pladser', og degnen fik sæde i det forreste stade i sydsiden.¹¹

En *†herskabsstol* for Hvolgård må være kommet til i 1700-tallet, da den siden omtales som en 'balkon', sikkert med vægge, vinduer og loft, over bænken og lige over for prædikestolen. Gårdens folk havde plads i tårnrummet.⁴ 1869 ønskedes stolen fjernet og ejeren 'på forlangende' anvist et særskilt stolestade nede i kirken.¹¹ Også op til ibrugtagningen af den nye kirke 1880 ønskede Hvolgårds ejere en 'særlig plads' i kirken, hvilket førte til en årelang retssag med kirkeværgerne.⁴ 1883 blev Hvolgårds ejer endelig 'indrømmet plads' i et dobbelt stolestade lige over for prædikestolen, hvortil han havde egen lås.¹¹

Af en (*†*)kirkeblok fra 1736 er kun bevaret et ud-svejft smedjærnsbeslag, 9×14 cm, med smedens gennembrudte signatur: »I(e)ns Smed i Ø(lholm) 1736«. Nu opsat bag på altertavlen. De sidste rester af blokkens træ er benyttet til kirkebøssen.⁴¹

1700 var en gammel *†dørfloj* med jærnsbeslag og »støcklaas« samt nøglen blevet 'repareret og af ny forfærdiget'.¹³

Et *†pulpitur* i den gamle kirkes vestende nævnes tidligst 1700, da det og dets stole var forsvarlige.¹³ 1807 var pulpiturets 'piller' usikre,²³ og 1857 skulle dets gulv omlægges.¹¹

Orgel (jf. fig. 25), 1980, med syv stemmer, ét manual og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Disposition: Manual: Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Rørfloj 4', Gemshorn 2',

Mixtur III. Pedal: Subbas 16'. Koppel M-P. Facaden, med åben pibeopstilling, er tegnet af orgelbyggeriet. På vestpulpitur fra 2005. Spillebordet har siden 2005 været anbragt fritstående syd for orgelhuset.

†*Orgler*. 1) Anskaffet brugt 1905 for indsamlede midler. Leveret af Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing. På samtidigt pulpitur i vest.⁴²

2) 1929, med fire stemmer, bygget af Horsens Orgelbyggeri ved Th. Frobenius & Co. Disposition: Bordun 16', Principal 8', Salicional 8', Octav 4'; svelle. Koppel M 4'-M. Pneumatisk aktion, keglevindlade. Facaden bestod af attrappiber af sølvbronzeret zink. Skænket af frk. Elisabeth Rasmussen.⁴³ På pulpitur i tårnrummet med spillebord i orglets søndre gavl.

†*Salmenummertavler*. 1860 anskaffede man fire tavler til salmenumre.¹¹

En *kirkestævnetavle* fra o. 1875, 33×30 cm, har udsvejfet afslutning og gul skriveskrift på sort bund: »Kirkestævne«. I tårnrummet på nordvæggen.

Lysekroner. 1) (Fig. 26), 1739, skænket af Jakob Kruse på Hvolgård og hans hustru Elisabeth Bang.⁴ Den elegante krone har 2×6 S-formede arme, spinkel balusterstamme og en glat hængeskugle, hvorpå er graveret en laurbærkrans omkring »J. Kruse E. L. Bang 1739«. Vestligt i skibet. 2) 1880, skænket til den ny kirke af gårdejer Anton Marius Andersen og hustru »af Nyborg«.⁴ Den store krone med seks dobbelte arme er op-
hængt østligt i skibet.

En *†ligbåre* nævnes i inventariet 1679.³⁶

Klokke, 1880, jernstøbt, tværmål 88 cm, med profilering mellem slagringen og det glatte legeme. Om halsen kanter lister versalindskriften: »Bochumer Verein. Gussstahlfabrik 1880« (Bochumer-foreningen, støbejernsfabrik). Ophængt i slyngebom af eg. †*Klokker*. 1) Tidligst nævnt 1684,³⁶ men snarest romansk, da den havde en 'ejendommelig langstrakt form' og savnede indskrift.⁴⁴ 2) Ved klokkeskatten 1528-29 afgav kirken en klokke, der med jernfang vejede et skipund (jf. s. 1018).⁴⁵

Klokkestolen er af fyr fra 1880 men indeholder en del gammelt egetømmer, som må stamme fra den nedbrudte †kirke.

Fig. 26. Lysekroner nr. 1, 1739, skænket af Jakob Kruse og Elisabeth Bang på Hvolgård (s. 2237). Foto Arnold Mikkelsen 2014. – *Chandelier, 1739, donated by Jakob Kruse and Elisabeth Bang of Hvolgård*.

GRAVMINDER

En *†begravelse* i den gamle kirkes tårnrum havde 'døre for' og var indrettet af kommerceråd Hans Kruse (†1765) på Hvolgård.²⁷ Fløj dørene ind mod kirken var tre alen høje, og begravelsen rummede 1862 tre *†kister*, som stod med hovedenderne imod nord. De tilhørte følgende personer, som det fremgik af *†kistepladerne*, der alle var af bly.⁴⁶

1) 1765, over Hr. Hans Jakobsen Kruse, Kongl. Majestæts velbetroede, virkelige kommerceråd, herre til Hvolgaard og Hammergaard, *18. jan. 1722 på Møgelkjær. Faderen var Hr. Jacob Kruse til Hvolgaard, moderen Elisabeth Bang, som gav ham en kristelig og sædelig optugtelse indtil 1733, hvorefter det kongl. Universitet i Kjøbenhavn 1740 på grund af berømmeligt levned og grundig lærdom gav ham karakteren *laudabilis*.

Han blev 1746 gift med Elisabeth Maria Winding, med hvem han fik otte børn, fem sønner og tre døtre, af hvilke han forfandt to sønner og en datter i saligheden, men efterlod den dyrebare moder med tre sønner og to døtre i dybeste sorg, †16. juni 1765 43 år gammel. »Virtus post fata superstes« (Dyden lever efter døden). *Kisten* var beklædt med mørkerødt fløj.

2) 1781, over virkelig kammerråd Hr. Jakob Kruse, *16. aug. 1748 på Hvolgaard. Hans fader var kommerceråd Hans Kruse, moderen fru Elisabeth Maria Kruse f. Vinding, 'hvis mange sorger er topmålede ved en så kær søns tidlige død'. Efter nogle års 'privat information' blev den begavede unge(?) sat i Randers skole 1763 og dimitterede fra samme 1767 'med det *thestamonia* (vidnesbyrd), som dyd og flittighed fortjener'. Han lagde sig efter landvæsenet, og blev 1776 udvalgt til virkelig kammerråd. Denne glæde og nytte skulle hurtigt forsvinde, for han blev uformodet overfaldet af en 'stikflod' (slimafsondring), †21. febr. 1781, 32½ år gammel. To gravvers:

»Har Ormen da et Kikojon⁴⁷ anfaldet
I bedste Ungdomsaar paa Herrens Bud,
Skal Ormene end blive sammenkaldet
At gnave af hver Kød, Been, Sener, Hud,
Da lader dog Almagten en Grund spire
Af den at forme en forklaret Krop
For Sjælen med en evig Glands forzire,
Naar der er raabt: Døde kommer op«.

»Et Kikojon gik ud og hastig visnet,
Der Herrens Sendbud: En orm, der stak
Et Bud fra Gud har gjort, at Blodet isnet
Paa ham, der Budet fik at sove gak. Ihs«.⁴⁸

Kisten var beklædt med skind og havde ved hovedenden en stråleformet blyplade med engle, ved fodenden et beslag visende Døden med le og timeglas.

3) 1793, over Elisabeth Maria Winding, *1718 i Storrings Præstegård af Hr. Anders Winding, sognepræst for Storrings og Galten menigheder, og hustru Cathrine Lihme. Hun blev 1746 gift med Hr. Hans Kruse, virkelig kommerceråd og ejer af Hvolgaard, levede i ægteskab med ham i 19 år og blev moder til otte børn, †21. aug. 1793 på Hvolgaard efterladende sig to sønner og to døtre. Gravvers. *Kisten* var beklædt med mørkerødt fløjl.

Op til kirkens nedrivning 1880 resolverede ministeriet, at kisterne i kirkens tårn burde nedsættes i den nye kirkes gulv og kistepladerne ophænges på væggen. Kisterne blev midlertidigt hensat i det gamle våbenhus, hvor de stod, indtil de blev sænket i jorden, formentlig med pladerne på.⁴⁹

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1850, stele, 114 cm høj, af rødlig sandsten med frise og lav gavlsamt

rester af indhugget skrift. I lapidarium vestligt på kirkegården.

2) O. 1870(?), over ukendte, grotte af rødlig sandsten med nopret overflade og kronende grenkors af hvidt marmor, 122 cm høj. En skriftrulle fortil af samme materiale har rester af skriveskrift: »... 1870 ... Seier over Døden vandt«. Sammesteds.

3) O. 1875(?), sandstensgrotte med efeu på nopret bund og kronende kors af hvidt marmor, 115 cm høj. På indfældet plade af samme materiale påskrift med hvid antikvaskrift: »Gaardeier D(anne)b(rogs)m(an)d. Jens Hansens Familie Gravsted af Ølholm«. Sammesteds.

4) O. 1897, over P. Uldum, *1788, †1883 og hustru Maren Rasmussen, *1820, †1897. Grotte af sandsten med efeu og kronende kors af hvidt marmor, 73 cm høj. Indfældet tavle af samme materiale med antikvaskrift. Vest for tårnet.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Vejle Amt i almindelighed henvises til s. 56-58, vedr. litteratur og forkortelser til s. 59-62. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. NM. *Håndskrifter.* Fr. Uldall, Om de danske landsbykirker I, 361-62 (1873, †kirke). – *Notesbøger.* Jacob Kornerup X, 34. – *Indberetninger.* Pastor Marcus Plesner 1808; L. A. Winstrup 1876 (†kirke og inventar); Peder Steffensen 1880 (murstens med bomærker), Chr. Axel Jensen 1905 og 1907 (gotisk alterskab); Mogens Larsen 1974 (alterbillede); Karl S. Nielsen 1993 (altertavle og krucifiks); Lis Sejr Eriksen, Harald Thrane og Tine Petersen 2011 og 2012 (udlån af gotisk alterskab).

Tegninger og opmålinger. NM. Frihåndstegning af kirken af Ferdinand Richardt 1867; opmåling af †kirke ved L. A. Winstrup 1876 (plan, snit og opstalt m.m.); tegning af munkesten med tre bomærker ved Peder Steffensen 1880; tryk af opstalter ved arkitektfirmaet Skaarup Gejel og Wiggers 1985; tryk af situationsplan med forslag til ny redskabsbygning ved landskabsarkitekt Finn Andersen 1988; tryk af projekt til nyt pulpitur ved Gert Madsen 2005 (planer og snit); tryk af plan og opstalter ved arkitektfirmaet Birch & Svenning 2006.

Litteratur. Marius Hansen, »Sankt Peters Kirke i Langskov«, *Årb. Vejle* 1921, 125-73 (forkortet *Marius Hansen 1921*); *Langskov Kirke. 125 års jubileum*, udgivet af menighedsrådet 2005 (22 s.).

Historisk indledning og bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og orgler ved Ole Beuchert Olesen. Engelsk oversættelse ved James Manley, oversættelse fra latin ved Peter Zeeberg. Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet april 2015.

¹ *Kronens Skøder* II, 590-92.

² *Marius Hansen 1921*, 157 ff. med henvisning til LAVib. Landstingets skøde- og pantebog nr. 30.

³ *Marius Hansen 1921*, 169 med henvisning til LAVib. Nørvang-Tørrild Hrd.r.s skøde- og panteprotokol.

⁴ *Langskov Kirke. 125 års jubilæum*, 2005.

⁵ Jf. Troels Dahlerup, *Det danske Sysselprovsti i Middelalderen*, 1968, 134-35.

⁶ V. S. Skeel, »Anders Skeels Testamente af 1459«, *Optegnelser om Familien Skeel*, 1871, s. 364-67 med dansk oversættelse s. 367-71.

⁷ *Marius Hansen 1921*, 164-66, med henvisning til Liber daticus 1787.

⁸ *Marius Hansen 1921*, 172.

⁹ Se Herluf Hegnsvad, »De stærke Jyder«, i *Vækkelsesnes frembrud i Danmark* IV, 1967, især 181-89. – Bøderne betales vistnok af kammerherreinde Sophie Hedvig von Lüttichau på Store Grundet, som var herrnhutisk sindet og så med sympati på Peder Frandsen og bevægelsen omkring ham.

¹⁰ *PræsteindbWorm* I, 182-84.

¹¹ LAVib. Nørvang-Tørrild Hrd.r.s provsti. Synsprotokol 1854-90 (C 38.3).

¹² RA. *DaKanc.* Seks års kirkeregnskaber 1614-20 (B 184d). Henrik Holck havde kirkens tiende i forpagtning og var samtidig kirkeværge.

¹³ Syn 1700 gengivet i *Marius Hansen 1921*, 157-61.

¹⁴ Sognets befolkning steg 1801-50 fra 269 til 571 indbyggere.

¹⁵ LAVib. *Ribe bispearkiv*. Kirke- og præstegårdssyn 1793-1832 (C 4.704-11).

¹⁶ LAVib. *Ribe bispearkiv*. Årlige indberetninger, Langskov, 1815-19, 1820-24 (C 4.764-65).

¹⁷ Grundstensdokumentet opregner foruden konge og biskop navnene på præst og kirkesanger samt de fem kirkeværger, alle gårdmænd, jf. *Marius Hansen 1921*, 171-72.

¹⁸ Beskrivelse af kirken i synsprotokol 1862 ff. ved sognepræst Carl Emil Kirketerp o. 1863. Gengivet med kommentarer i *Marius Hansen 1921*, 130-50.

¹⁹ Det sidste bemærkedes af lærer Peder Steffensen, der fulgte nedbrydningen. Jf. hans brev i NM til J. J. A. Worsaae 14. marts 1880.

²⁰ Tegning og redegørelse ved lærer Peder Steffensen (jf. note 19). Af sammenhængen synes det at fremgå, at bomærkerne var ridset ind i stenen efter brændingen. Sml. kalkmalede bomærker i f.eks. Ølsted (s. 1709) og Øster Snede (s. 2052).

²¹ RA. *DaKanc.* Seks års kirkeregnskaber 1614-20 (B 184d).

²² LAVib. *Ribe bispearkiv*. Årlige indberetninger 1805-06 (C 4.759).

²³ LAVib. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803-18 (C 35A).

²⁴ Tegningen blev senere godtgjort med 150 kr., hvad der i kirkeværgernes opfattelse var for meget. Et notat i Uldalls papirer i NM sammenholder forslaget til den nye kirke i Langskov med kirken i Vorup (Randers Amt), der blev indviet 3. dec. 1876.

²⁵ Korrespondance i NM. Kirkeværge A. M. Andersen, Nyborg, i brev til arkitekt Fr. Uldall 10. dec. 1875. Arkitekten skulle udarbejde sit forslag, uden at kirkeejerne i første omgang fik nogen viden derom.

²⁶ Korrespondance i NM. Kirkeværge J. Hansen i brev til arkitekt Fr. Uldall 13. marts 1878. – L.A. Winstrup havde 1877 forestået opførelsen af kirkerne i Blåhøj og Filskov.

²⁷ *HofmFund* 4, 731.

²⁸ Liber daticus gengivet i *Marius Hansen 1921*, 164-68.

²⁹ Synsprotokol 1862 ff. gengivet i *Marius Hansen 1921*, 130-37.

³⁰ Bag på tavlen meddeler en graveret sølvplade: »Skænket til Langskov Kirke Aaret 1929 Frøken Elisabeth Rasmussen Ølholm«.

³¹ Sissel Plathe og Jens Bruun, *Danmarks middelalderlige altertavler*, Odense 2010, 558 f.

³² Der synes ikke at være belæg for en sådan hverken i Joseph Braun, *Tracht und Atribut der Heiligen in der deutschen Kunst*, Stuttgart 1943, eller i *Herders Lexikon*.

³³ Figurene er vist nok ikke hulede fra bagsiden, men apostlene har en tilpløkket nedboring i issen.

³⁴ Således Chr. Axel Jensens indberetning i NM og Ebbe Nyborg, »Kirkernes indretning og skatte«, *Årb-Vejle* 1999, 150.

³⁵ NM. Jacob Kornerups notesbog X, 34.

³⁶ LAVib. *Ribe bispearkiv*. Kirkeregnskaber for Jelling Syssel 1676-86 (C 4.1388).

³⁷ *Langskov Kirke. 125 års jubilæum*, 2005 med tegning af kanden s. 20; synsprotokol 1854-90 (jf. note 11).

³⁸ Jf. Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen, *Troens billeder. Romansk Kunst i Danmark*, Herning 1987, 100 f.

³⁹ *Marius Hansen 1921*, 133-35. Hansen formodede, at fadet var givet af Margrethe Ulfstand i forbindelse med mandens død 1604 eller ved datterens trolovelse, og at datterens og hendes mands initialer og våbener var kommet til senere.

⁴⁰ *Præsteindb 1807*, 55-58.

⁴¹ Beslaget er afbildet i *Langskov Kirke. 125 års jubilæum*, 2005, 9.

⁴² Jf. note 4. Der indsamledes 550 kr. I en skrivelse fra Joh. P. Andresen & Co. 6. maj 1912 omtales instrumentet som 'et lille ældre orgel'. Ved embedet.

⁴³ En plade i spillebordet bar inskriptionen: »Skænket til Langskov Kirke / i / Aaret 1929 / af / Frøken Elisabeth Rasmussen / Ølholm«.

⁴⁴ *Marius Hansen 1921*, 147.

⁴⁵ R.A. *Rtk.* Rgsk. Indtil 1559, 1528-29. Fortegnelse over indkrævede klokker.

⁴⁶ Synsprotokol 1862 ff. citeret gennem *Marius Hansen 1921*, 147-50.

⁴⁷ En plante nævnt i Jon. 4.

⁴⁸ Det andet vers anfører Hansen kun som stående på en af kisterne. Men indholdet viser hvilken.

⁴⁹ *Marius Hansen 1921*, 150, med henvisning til oplysning fra gårdejer, cand. theol. Kr. Rask, Nyborg.

LANGSKOV CHURCH

Building. The medieval †church was demolished in 1880 and a new one was built in the same place. The church was designed by the architect Tage Olivarius (cf. Grejs p. 2092 and Uldum p. 2191). The simple building consists of chancel and nave, over the west end of which a small tower rises. It is built in a Late Romanesque style in red brick, and roofed with slate. The interiors have wooden ceilings.

According to a document of 1459, the †church was consecrated to St. Peter. It was a Romanesque building, consisting of chancel and nave and built with granite ashlars and fieldstones. In the Late Middle Ages a small tower was added in the west, which later lost its top storey. A more recent porch in the south had superseded at least two older ones in half-timbering. The church, known from the scale drawing of the Royal Inspector of Buildings L.A. Winstrup from 1876 (fig. 8), was much rebuilt and had originally had an apse at the east gable of the chancel. Dressed pieces of granite including a column base (fig. 9) stored in the new church must come from a small (†)columned portal.

Furnishings. The great majority of the furnishings were transferred from the demolished church. The oldest item is the Romanesque font of granite with its lion motif. From the time around 1475 comes a chancel arch crucifix, and from about the same time comes an interesting Late Gothic altarpiece with large figures of the Virgin and Child, St. Erasmus and St. George, now set up on the north wall of the nave.

A southern German baptismal dish is from c. 1550-75, and the altar plate must be dated as roughly as c. 1600-50, since a possible master's

mark has not been identified. The simple pulpit bears the date "1636", and the altar candlesticks were donated in 1698 by Ditlev Brockdorff of Hvolgård and his wife Sophia Dorthé née Levetzow. A fine chandelier was donated in 1739 by Jakob Kruse and his wife Elisabeth Bang of Hvolgård, and the altarpiece from 1868 was also first set up in the old church. It consists of a painting, *Emmaus*, by C.F. Lund after the work by Anton Dorph.

The main items from the new building of 1880 are the altar rail and the pews. The organ was built in 1980 by Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby, and was set up in the tower behind a gallery from 2005.

Colour scheme and repairs. The furnishings have paintwork from slightly different times. The Gothic altarpiece has a variety of colours from 1857, since it had to be 'painted up with all its figures'. But it was freshened up and retouched both by E. Bayer in 1907 and on later occasions. The colours of the pulpit are from 1936, when it was refurbished by the painter Richard Werlin from Frederiksværk, and the remaining furnishings were painted in 1970 by Sørensen, Sandvad, in consultation with Gunnar Scheffmann, Ejby. A repainting of the crucifix was carried out in 2012.

In 1807 the church lacked canonicals, chasuble and surplice, and in 1858 not only the altarpiece, but also the altar rail, the †chairs of the pastor and parish clerk in the chancel, the †pews and a †gallery were painted and ornamented. In 1875 all the woodwork was to be given oak imitation paintwork, and this was also the colouring that was to leave its mark on the new church.